

In memoriam

Инспиративна научница и личност Марија Клеут (1943–2023)

Љиљана Пешикан Љуштановић

Марија Клеут била је професорка емерита, једна од најзначајнијих научница у области српске и јужнословенске усмене књижевности, вредна историчарка српске књижевности, значајна културна и просветна посленица, подстицајна менторка. Рођена је 20. априла 1943. у Београду, а преминула 7. децембра 2023. у Новом Саду, за који су везани њено школовање и научни развој. Ту је 1962. године на Филозофском факултету уписала студије југословенске књижевности и српскохрватског језика, а 1964. године наставила је школовање на истој групи, на Филолошком факултету у Београду. Редовне студије окончала је 1966, а магистарске у периоду од 1967. до 1969, на Филолошком факултету у Београду, где је 1973. године одбранила магистарски рад (*Бранко Радичевић и народна књижевност*). Исте године запослила се

као асистенткиња на Филозофском факултету у Новом Саду, где је 1986. одбранила докторску тезу *Иван Сењанин у српскохрватским народним песмама*. На Филозофском факултету у Новом Саду од 1986. до 1992. била је ванредна професорка, од 1992. до 2010. редовна професорка, а по одласку у пензију изабрана је за емериту.

Током целог радног века и по пензионисању Марија Клеут је обављала значајне јавне функције: у више мандата руководила је Одсеком за српску књижевност; била је деканка Филозофског факултета (2002–2006); дугогодишња сарадница Матице српске (стална чланица сарадница од 1964; чланица Управног одбора; секретарка Књижевног одељења Матице српске; председница Управног одбора Библиотеке Матице српске); ангажована и у низу стручних и научних асоцијација. Била је активна учесница у политичком покрету Отпор. Ангажовање у јавним пословима, културној и друштвеној политици било је важан аспект њеног рада и значајан део њене личности.

Била је, с разлогом, омиљена професорка генерацијама студената и изузетна менторка – дискретна, ненаметљива, али подстицајна и увек од помоћи: од драгоцених сугестија у научном раду, које никада нису прелазиле у наметање властитих ставова, до спремности да посуди, па и поклони својим кандидатима драгоцене, тешко доступне или сасвим недоступне научне изворе. Тако је, поред узоритог научног дела, Марија Клеут остварила и изузетну наставничку каријеру и својим педагошким и стручним ангажманом допринела образовању генерација професора и млађих истраживача. Држала је наставу на Филозофском факултету Универзитета у Халеу, у Немачкој, школске 2001/2002. године – Српске обредне и обичајне песме, као и предмет Техника научног рада на Филозофском факултету у Никшићу Универзитета Црне Горе.

Целином свог научног, педагошког и друштвеног ангажмана Марија Клеут допринела је угледу и гласу српске хуманистике у регионалном и европском контексту. Била је уредница часописа међународног ранга и најзначајних националних часописа (*Народна умјетност*, Загреб, 1988–1991; *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, од 1984; *Годишњак Филозофског факултета*, од 2007); учесница бројних међународних научних скупова; руководила низом научних пројеката; предавала на страним универзитетима. Као професорка подстицала је код својих студената и млађих сарадника отвореност, научну акрибичност, ширину интересовања, радозналост и добронамерно интересовање за *друге*.

За свој рад је добила „Награду за животно дело“ наставницима и научницима Војводине, коју додељује Скупштина АП Војводине, 2008. године, награду „Златна књига Библиотеке Матице српске“ за 2020. годину и награду „Тихомир Р. Ђорђевић“, 2022. године, „за

изузетан научни и истраживачки допринос у областима етнологије, фолклористике и филологије“.

Марија Клеут је несумњиво спадала у најзначајније изучаваоце српске и јужнословенске усмене књижевности у Србији и региону. Посебно су вредни њени радови посвећени усменој епици, особито темељна научна монографија *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама* (1987), која је поставила нове истраживачке и научне стандарде, захватајући изузетно велику и комплексну објављену и рукописну грађу, систематизујући је у складу са савременим кретањима у науци о књижевности и развојем европске фолклористике. Ова књига доноси нове закључке и заснива нове норме истраживања. Иако сама ауторка као темељно питање своје студије издваја однос песме и историје, односно трагање за одговором колико је Иво Сењанин/Сенковић поетска транспозиција реалне историјске егзистенције ускочког капетана Ивана Влатковића, њена студија до данас представља много више од темељног и аргументованог укључивања у круг истраживања и полемика покренут радовима Асмуса Серенсена и Томе Маретића и отвара бројне увиде, изузетно важне за изучавање и усмене епике и усмене књижевности.

Својом капиталном студијом о Иви Сењанину Марија Клеут је остварила низ битних осврта на поетику обликовања и карактеризације лика у усменој епици, од именовања као елементарног облика карактеризације, преко простора у коме се јунак креће, савезника и противника, до карактеристичних мотива који се уз њега везују и функције лика у песми. Када овоме додамо њене темељне студије о именовању (пре свега, „Име као поетска категорија у епским народним песмама“ и „Име и жанр у народној поезији“, у којој се суочавају „стајаће“, превасходно формулативно именовање у лирским песмама и привидна историчност имена у епици), потом огледе који разматрају карактеризацију лика бројем или „рухом и оружјем“, испитивање „анахроног поља“, без којег није могуће сагледати однос песме и историје, најзад, цео сегмент насловљен „Поетика“ у књизи *Из Вукове сенке*, истраживање које се тиче говора јунака („Јунаци говоре: комуникативни глаголи у српским епским народним песмама“) или студију „Двојници Старца Милије у светлу традиционалних представа о двојнику код Словена“ (написану у коауторству с млађим колегом Драгољубом Перићем), у научном раду Марије Клеут оцртава се имплицитна, али целовита и конзистентна поетика лика у усменој епици, која је значајно утицала на сва потоња научна истраживања.

Студије Марије Клеут успешно обједињују поетички и књижевноисторијски приступ, а њена истраживања захватала су

истовремено шири јужнословенски контекст, што се, захваљујући њеном добром познавању немачког језика и изузетно значајних радова германских и англосаксонских слависта и фолклориста, даље смештало у магистралне токове европских изучавања. Са становишта српске културе посебно је важно њено изванредно познавање књижевности 18. и 19. века, које је омогућило драгоцен увид у историјски, књижевни и културни контекст предвуковских бележења и бележења Вукових савременика, која су у нашој науци често остајала у сенци Вукове громадне фигуре. У целини свог научног рада Марија Клеут је стављала усмену књижевност у шири књижевни и културни контекст, показујући како су се одлике појединих епоха рефлектовале у односу према усменој књижевности. Уз то, она је била значајна истраживачица српске књижевне баштине 18. и 19. века (рецимо, прва је целовито представила Змајеве *Постиљонске оде*), о чему, уз остало, сведочи њен дуги и плодотворни ангажман на библиографији и изучавању српских некролога (била је главна редакторка и ауторка предговора објављене *Библиографије српских некролога*) и њен рад на изучавању српског грађанског песништва (*Песмарица карловачких ђака и Антологија грађанске поезије*).

Основна одлика укупног научног рада Марије Клеут била је целовитост приступа. Она је била научница која и највећу и најмању тему сагледава у ширем контексту, фолклорном, националном, европском, књижевном, језичком, поетичком, културном, историјском, а све што је радила посматрала је као целину. Широки обухват грађе, акрибичност у утврђивању чињеница, снажан интерпретативни таленат и, пре свега, посматрање предмета властитог изучавања у свеукупном књижевноисторијском, поетичком и културном контексту, обележавају њен укупни научни рад.

Однос епске песме и историје није једини компаративни аспект из којег је Марија Клеут сагледавала смисао и значење усмене епике у својим изучавањима. Значење круга варијанти песме „Диоба Јакшића”, на пример, тумачи у контексту друштвених народних обичаја, инвентивно повезујући старешинство око којег се у песми сукобљавају Дмитар и Богдан с обичајима који (управо преко неког „сувишка” који један од браће добија) регулишу ко ће после деобе задруге и даље бити глава породице, и с обзиром на етнолошку грађу која се тиче обреда „добре молитве” и молитвене чаше/„молитве”, из које отац испија здравицу одлазећој кћери. Притом, она с једнаком акрибичношћу обухвата и поетску грађу и етнолошке, етнографске, па и законске списе на основу којих реконструише структуру и смисао обичајне праксе.

Изузетно су значајни радови Марије Клеут који се тичу питања класификације усмене књижевности, поетике усмених жанрова или

односа усмено – писано. У суштини, готово да нема њеног рада који не укључује темељна филолошка знања, озбиљан увид у историју и поетичка уопштавања. И књиге и појединачни радови показују квалитете научног рада Марије Клеут: широко, историјски, поетички и културолошки контекстуализовано сагледавање феномена којим се бави, тежњу да се детаљ усагласи са целином, чињеничку поузданост, темељно заснивање истраживања са становишта грађе, скрупулосан увид у претходна истраживања, али и високо дотеран стил, који обједињује научну прецизност са сталном бригом о лепоти израза, те особени таленат да се опазе и издвоје значајне, а мање изучаване теме и области. Иако не припада истраживачима превасходно склоним трагању за рефлексима мита и обреда у усменој књижевности и окренутим „архајском“, Марија Клеут је ауторка изузетне студије „Мали Радојица“ у кругу варијаната и тема о шаману“, у којој демонстрира импресивну способност и за ову врсту аналитичког увида. Притом, она указује на то да је у овој песми, поред уочљивих рефлекса древне приче присутна и демитологизација, па се песма мора разматрати, пре свега, као књижевно дело.

Унеколико нетипичним у односу на целину научног дела Марије Клеут могло би се, на први поглед, учинити и њено интересовање за „вамписке теме“ („Немачке и српске приче о вампирима у XVIII веку“), које је изнедрило књигу *Вампири у Србији у XVIII веку* (ауторка превода је Николина Зобеница). Ипак, то је само на први поглед, будући да је прича о „српским вампирима“ чврсто повезана с периодом аустријске администрације у Србији 18. века и да се вишеструко појављивала, било у домену масовне културе и забавне књижевности, било у текстовима књижевнонаучне провенијенције, по правилу сведена на неку врсту усмено-писаног предања, истиносличног, али прилично непоузданог. Приређујући и коментаришући *Документовано и детаљно саопштење о вампирима или људским крвопијама који су се ове године и претходних година појавили у Краљевини Србији са разматрањем о томе и рукописом једног официра из пука принца Александра из Медвеђе у Србији упућеним чувеном доктору Универзитета у Лајпцигу*, које је Август Мартини 1732. године штампао у Лајпцигу, Марија Клеут је пружила поуздан извор будућим истраживачима и дала (у коментарима) драгоцене смернице за разумевање текста. Истовремено, њено темељно познавање 18. века изнедрило је изузетно значајан, подстицајан и убедљив књижевноисторијски налаз о генералу Максимилијану Петрашу као могућем наручиоцу *Ерлангенског рукописа* и о потенцијалним путевима рукописа до библиотеке у Ерлангену, где га је у 20. веку пронашао и објавио Герхард Геземан.

Комплексан, целовит приступ разматраним проблемима јасно је уочљив и у оним доменима њеног рада који се (бар привидно) могу означити као дигресивни у односу на њене основне научне преокупације. Тако је, на пример, бавећи се жанровима усмене књижевности намењеним деци и делима примереним млађим узрастима, Марија Клеут јасно указала да је књижевност за децу нужно разматрати у контексту културе у којој она настаје. Данас је ово, глобално гледано, у неку руку „опште место”, али она је то формулисала знатно пре времена у којем је књижевност за децу постала превасходно тема студија културе, које уз књижевни аспект укључују и социолошка, психолошка, педагошка, антрополошка и медијска истраживања. О пионирском бављењу овим феноменом сведочи и књига *Златна жица преко белог света*, антологијски избор говорних народних умотворина намењених деци. И елементарни увид у сликовнице засноване на усменим творевинама код нас јасно сведочи да се овакве књиге за децу јављају углавном у периоду после 1992. Претходни аутори/приређивачи (1945–1992) углавном нису поштовали интегритет текста (кратили су, мењали језик, избацивали „непожељне” и „неваспитне” садржаје и сл.), а своје изборе, за разлику од Марије Клеут, мање-више заснивали на ограниченој, лакше доступној грађи.

Својим антологијама (*Једноставни облици народне књижевности; Лирско-епске народне песме; Вук Стефановић Караџић; Александар Пишчевић. Сава Текелија; Антологија грађанске поезије*) Марија Клеут је обележила и Антологијску едицију Десет векова српске књижевности, у чијем је уредништву била ангажована од покретања едиције. Широко захваћена грађа (у простору и времену) и јасни, научно релевантни судови одликују и антологије *Српска народна књижевност* (2001) и *Вук Стефановић Караџић* (2005). Антологијски избори Марије Клеут естетски су оправдани и наглашено иновативни и неконвенционални. Има у њима и елемената особеног, свесно провокативног дијалога с већ постојећим антологијама, као што је оригиналност приступа и резултата обележила њен укупни научни рад.

То важи и за наслове Марије Клеут у едицији Библиотека усмене књижевности Матице српске, такозваној Белој библиотеци (*Лирске народне песме у Летопису Матице српске; Из колебе у дворове господске. Фолклорна збирка Милице Стојадиновић Српкиње; Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*), поготово за књигу *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*. Издвајајући народне песме из српских рукописних песмарица 18. и 19. века, Марија Клеут показује да ни тамо где се, како каже Вук, певају „којекакве нове [пјесме] што праве учени људи и ђаци и калфе трговачке”, усменопоетска традиција није замрла. Напротив, она

доказује како је српско грађанско песништво, уз остало, функционисало као својеврсно обнављање, поновно „читање“ и особено „препевање“ усмене традиције, која је грађанском свету још увек била позната и приступачна уза све културне разлике. Она ту сажима разлике између Вука и анонимних састављача рукописних зборника и сагледава их као последице нужних разлика у хоризонту очекивања и рецепцији усменокњижевних дела, генерисаних културно историјски и различитим територијама сакупљања, намерама и потребама сакупљача. Марија Клеут показује и то да је, упркос Вуковом начелно негативном односу према овој врсти поезије, уочљив утицај рукописних песмарица на облик, садржину и насловљавање првих Вукових књига. Најзад, Марија Клеут је преминула довршавајући, с Медисом Колаковић, нови наслов ове едиције – *Народна књижевност у Јавору* и планирајући нове радове на пројекту о пренумератима српске књиге.

Систематски се суочавајући се с низом теоријских питања чије је разрешење нужно за разматрање конкретне грађе, било да је реч о прецизном одређењу термина који се користе (на пример, хронолошка песма), о природи појединих жанрова или о проблемима од чијег решавања зависи хоће ли извесни делови грађе уопште бити испитивани у оквиру дате теме (раздвајање „правих народних“ песама од оних створених „на народну“, однос према песмама које су извођачи преузели из писаних збирки, записивачке интервенције у тексту песме или чак свесно мистификовање записа), Марија Клеут у својим радовима формира имплицитну, али високо систематичну „примењену поетику“ усменог стваралаштва, базирану на темељном увиду у претходна изучавања, наша и страна.

То не важи само за њене најобимније студије већ и за оне засноване на мањој грађи, попут збирке *Б'јел Вилндар насред Горе Свете*. Марија Клеут показује да се у песмама о Хиландару и Светој Гори обликују слична значења: опевани топоси функционишу или као свети простор смирености, молитве, контемплације, у коме се одлаже сабља – простор посвећења, увођења у хришћанство и очишћења од греха, или као простор чврсто повезан с јунаштвом, у коме се може отпочињати ратнички подухват и достојно почивалиште великог јунака. Ова мешавина значења, сматра Марија Клеут, условљава жанровски синкретизам појединих записа, преплитање епско-лирског и епског, хришћанског и јуначког. Уз сваку песму у овој књизи наведено је и име певача од којег је записана или податак да је певач анониман. Од деветоро познатих певача, четворо су слепи, а од њих је забележено шест песама. Ово непосредно доказује претпоставку Марије Клеут да су у обликовању хронотопа Хиландара и Свете Горе можда и пресудну улогу имали управо слепи певачи, који су, преко своје везаности за

цркву, могли успостављати сложене релације усменог и писаног, које се слуте у овим песмама.

Драгоцен допринос сагледавању слепих певача Марија Клеут је дала и огледом „Дарак или оглед о слепачким песмама“, до сада најобухватнијим и најцеловитијим увидом у овај поетски жанр, и нарочито у књизи *Без очију кано и с очима: народне песме слепих жена*. Иако је реч о делу више ауторки (Марија Клеут, Светлана Томин, Наташа Половина, Љиљана Пешикан Љуштановић), основна замисао и најзначајније студије у књизи припадају Марији Клеут. Указујући на историју слепачког певања уопште и на његове поетичко-садржинске одлике, она концентрише научну пажњу на жене које су изузетно допринеле усменој књижевности, али су, упркос томе, биле више маргинализоване него мушки певачи: као жене и као слепице, упркос томе што њихове песме указују на изузетну поетску сензибилност, снажно емотивно озрачје и специфичан однос према свету.

Радови Марије Клеут посвећени усменој епици, лирско-епским врстама, једноставним облицима усмене књижевности, грађанском песништву, односу грађанског и усменог песништва и др. поставили су нове истраживачке и научне стандарде, захватајући обимну и комплексну грађу – објављену и рукописну, систематизујући је и тумачећи у складу са савременим кретањима у науци о књижевности и развојем европске фолклористике. У целини гледано, они су иновативни по грађи коју захватају, по аналитичким приступима, по питањима која покрећу.

Целином свог научног рада Марија Клеут уклапа усмену књижевност у шири књижевни и културни контекст, обједињујући књижевноисторијски, поетички и културолошки аспект и нудећи низ изузетних научних резултата, али и подстрека за даљи рад. По свему томе је била особена, нетипична и вредна памћења, као научница и као особа.

Љиљана Пешикан Љуштановић / Ljiljana Pešikan Ljuštanović
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет /
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
E-mail: joljilja@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-7815-8301>

Примљено/Received: 4. 6. 2024.
Прихваћено/Accepted: 5. 6. 2024.